

ABBAYE DE DAOULAS . MANATI DAOULAZ

Trésors archéologiques du Hunan (Changsha)

CHINE ANTIQUE

VOYAGE DE L'ÂME

BREZHONEG

中國

Exposition - 1er Juillet . 15 Septembre 1992
Diskouezadeg - 1^{añ} a viz Gouere . 15 a viz Gwengolo

FINISTERE . PENN AR BED FRANCE . 98.25.84.39

Bro Sina a wechall

“Beaj an ene”

13^{ed} kantved a-raog J.K.
21 kantved goude J.K.

Teñzorioù Hendraouriezh Hunan
(Sina)

Evezhiadenn

Dont a ra an holl hendraezoù kinniget en diskouezadeg-mañ, war-bouez tri, eus Mirdi Rannvro Hunan. Kavet int bet holl dindan douar Hunan, e-lec'h ma oant bet sebeliet a-ratozh etre ar 14et kantved a-raok J.K. hag an 3de kantved goude J.K.

Lod, e-touesk ar re goshañ, a oa moarvat profoù kinniget pe d'an douec, d'ar speredoù pe d'an hendadoù gant an aberzhōù; dizouaret int bet diouzh beziou an aberzh. An darn vrashañ anezho a zo bet kavet e beziou e-lec'h ma oant bet lakaet evit heuliafi kredennou-kafiv mareadoù an amzer-hont, a zo anavezet fall evit c'hoazh.

Evit doare e oa lakaet an hendraezoù lidel e-kichen ar re varv da vareaou SHANG ha ZHOU AR C'HORNOG, pe evit ma kendalc'hfent an aberzhōù a zleent d'o hendadoù er bed-hont, pe peogwir e oant bet implijet e-kerz al lidoù-kafiv.

Diwezhatoc'h, adalek mare ZHOU AR RETER, a glote e Hunan gant hini ROUANTEZH CHU, e ouzer e sikoure an arrebeuri kafiv unan eus eneoù an hini marv en e anneze dindandouar evit ergerzh an anaon.

Mirdi Rannvro Hunan

Mirdi Rannvro Hunan, raktreset ken abred ha 1951, digoret e 1956, a oa bet stankaet e zanvez dre ma veze dizoloet mui-ouzh-mui a hendraezoù. Setu penaos e oa bet savet e 1973 ur savadur nevez tonket hepken da lojafi salioù diskouez ha mirvaou evit kinnig ha mirout an aspadennouù dizouaret diouzh tri bez Mawangdui. Ken niverus ha disourt eo oberiantizoù ar Mirdi. Ret eo bet e penn-kentañ niverifi dastumadegoù ar rannvro, o deznaouifi hag o gwarezif ar gwellañ ma c'helled: hiziv ez eus ouzhpenn 100 000 pezh en dastumadegoù-se. En diavaez eus an oberiantizoù mirout-se emañ ar Mirdi e-karg eus an enklaskou hendraouriez kaset a benn war un tiriad dezhañ ur gorread brasoc'h eget un drederenn eus Bro-C'hall... Bez' eo neuze e gwirionez ur greizzenn sevenadurel oberiant dezhañ kefredioù liesseurt: mirout an oberennoù, o adaozañ, kinnig istor hag arz Hunan abaoe an derou dre an diskouezadegoù, hag iveauz ober enklaskou hendraouriez hag o skignañ. Etre 1960 ha 1980 e oa bet degemeret ouzhpenn 3 000 000 a dud gant ar Mirdi; gwelet eo bet an diskouezadeg hollbadus tonket da vMawangdui, etre an digoradur e Miz Gouere 1974 ha 1980, gant kannadouriezhoù deuet eus kant ugent bro d'an nebeutañ, hep kontañ Sinaiz tramor. Evit lakaat e binvidigezhioù da vezaf gwelloc'h anavezet e vez savet iveauz diskouezadegoù en estrenviro gant Mirdi Rannvro Hunan. Hini Kreizenn sevenadurel Abati Daoulaz eo an hini gentañ en Europa.

An taotie

An anv *taotie* pe lonteg a vez roet da dres pennafi hag iveauz iskisañ kinkladur aremennoù an henamzer sinaat.

Diwanet e oa war-dro ar 15et kantved a-raok J.K. e stumm daou lagad hag un nebeud dremmoù diaes da anavezout. Tamm ha tamm e voe pinvidikaet gant temzoù milhefivel, fronelloù, javed gant krogouù, divskouarn, skilfoù, kerniel, hogen hep ober diouzh loen anavezet ebet. Padal e c'hell ar maskl-se degas da sofij deomp eus ul loen-gwarez a wiske ar sorser pe ar chaman ar c'hroc'hen anezhafi evit an dafsoù-hud.

Sorbet eo ar glaskourien peogwir e vez kavet e pep lec'h war aremennoù mareoù SHANGha ZHOU. Daoust hag un hanterouer eo etre mab-den ha bed ar speredoù ? N'eus testenn ebet betek-henn evit reffi deomp titour war ster an tres-se.

Kalvezderioù ar vetalouriezh

Tu zo da zeiziañ al listri arem koshafi dizoloet e Hunan d'ar 17 et kantved a-raok J.K. Diskouez a reont diouzhtu dibarder aozerezh an aremennoù e Sina.

Ne vez arveret nag ar morzholaif, nag an teuzifi gant koar kollet. Teuzet e vez an holl bezhioù gant mouloù a-skejadoù, an tammoù disert anezho o vezafi juntet dre c'haran ha steudenn.

E-giz-se eo bet aozet a-hed ar c'hantvedoù an armoù hag al listri a ya d'ober an darn vrasi eus an arrebeuri arem sinaat (an delvenneg arem a zo dibar).

Lankadoù an teuz

Graet e vez da gentañ ur pimpatrom pri, heñvel-mik ouzh ar pezh a venner ober. Goude e vez prientet skejadoù ar moul an eil war-lerc'h egile en ur ober gant pri fresk gouest da virout feal louc'h ar c'hinkladur o fichafi ar pimpatrom. Goude e vezont poazhet.

War-lerc'h e vez briket ar pimpatrom, a zeuio da vezañ ar galonnenn, evit lemel diwarnafî roudoù e ginkladur. Ar goc'henn dilamet neuze a gloto mik gant tevder speurennoù al lestr. Evit ma vo ingal e pep lec'h an hed etre ar galonenn-se hag ar moul pa vezint juntet en-dro e vez lakaet etrezo blodoù-metal ken tev ha speuren ar pezh a vezzer o vont da deuzifi. Mar bez un tammig disheñvel kendeuzadur ar blodoù diouzh hini ar pezh, ez oksidint en un doare disheñvel hag e tiskouezint war c'horre.

Serret e vez kloz ar moul, en ur lezel touolloù-aer hag en ur aozañ digorou evit skuilhafi an arem teuzet. Ur wech kaledet an arem, ne

Rizhouriezh ar c'hléier

chom nemet digerñi pe derriñ ar moul evit tennañ ar pezh, ha goude d'e zivarñi pizh ha da vrakañ e c'horre. Roudou «gwriadurioù» ar moul a chomo war wel war speurennoù al lestr ma ne vezont ket dilamet gant aked.

Arveret eo bet an hevelep kalvezder evit teuzifi pezhioù houarn adalek ar get kantved a-raok J.K. Tu zo bet e-giz-se da fardañ armoù ha binvioù a-vil-verm. Kenstrollet eo bet a-wechoù kalvezder an teuzifi gant hini ar goveliañ ken abred ha mare ar Rouantelezhiou kadour, peadra da genderc'hañ bernioù armoù spontus.

Ar c'hlavioù sonerezh metal kentañ (kouevr, ha goude arem) diskouchet e bro-Sina an hanternoz adalek diwezh nevez-varevezh ar maen a zo kleierigou gant bazhoulenn. Aze emañ moarvat orin ar c'hléier divazhoulenn kentañ (*nao*).

Drevezet eo bet an *naoioù* e bro-Sina ar c'hreizteiz, a-raok bezaf doareet ha ledanaet o arver. Sanket e vezont en ur sichernn pe diazezet war o zroad kleuz, kelc'hiek o zroc'h, troet o digor warzu an nefiv. Er broioù-se eo deuet ar c'hléierigou d'vezañ klaviou bras anvet *bo*. E-skourr e vezont lakaet gant ul lagadenn, an digor troet war-zu an traoñ. Skoet e vez gant an *nao* hag ar *bo* gant un horzhenn.

Ar darn vrasafi eus ar c'hléier kavet e bro-Sina an hanternoz a zo strollet en ur vrimballeg. Re broioù ar c'hreizteiz a zo bet kavet peurviafi e-barzh foziou, ha n'eo ket bezioù, e-lec'h ma oant bet douaret a-unan. Degas a ra an dezverk-se da soñj e oant madou a zalc'honi, dezhou ur dalvoudegezh lidel.

Dindan Zhoued ar C'homog (war-dro 1050 - 770 a-raok J.K.) e voe pinvidikaet an *nao* gant 18 tezhig war bep tu. Dalc'het e voe d'ar c'hempennadur-se war ar seurt etre deuet war-lec'h, ar *yongzhong*, a oa e-skourr, an digor war-zu an traoñ, hep bezaf a-blom evel ar *bo*: gant al lagadenn-skourr staget e-traoñ an troad e veze lakaet a-viziez. Kromm eo ripl e zigor. Mont da get a reas an *nao*, *bo* ha *yongzhong* war-dro ar 4e kantved a-raok J.K. Ne chomas nemet an *niuzhong*, deuet war wel en 8et kantved, a veze skourret a-blom evel ur *bo* ha kromm e ripl evel ur *yongzhong*.

Rouantelez Chu e grez Zhoued ar reter 770 - 221 a-raok J.K.

Pe rizh ha pe orin bennak e vefent, o deus an holl gleier-se un troc'h e doare un almandezenn, a ro dezho ur perzh-diazez boutin: rentañ a reont daou son etrezo un esaouenn a un eilvedellad vuiasi d'un dredevellad vuiasi. Emañ ar son diouzh al lec'h ma vez skoet, e-kreiz an dachenn dosañ pe war ar c'hostez.

War pep hini eus ar 65 kloc'h en ur vrimalleg dizoloet en Hubei e 1978 ez eo skrivet anv an div notenn gedet en o daou boent tosañ.

E bloavez 770 a-raok J.K., p'en doa ranket roue diwezhafi tiernac'h Zhoued ar C'hornog dilezel e gérbenn e traonienn ar ster Wei evit mont da Luoyang etrezek ar reter, en Henan, ne chome galloud ebet gantañ koulz lavarout : ur c'hang bennak a briñse-lezhioù a oa deuet da vezañ peuz-dieub ha kengevezek. Brezel ha kevrederezha voe bep-eil-tro e-pad ar c'hantvedou tont. Rannet eo bet ar prantad-se etre daou vare bras. E-kerz an hini kentañ, anvet «an Nevez-Amzerioù hag an Diskar-Amzerioù» (770 - 461 a-raok J.K.), e tigreskas buan niver ar galloudioù kengevezek, an eil re o vezañ lonket gant ar re all. An eil, a zo bet anvet «ar Rouantelezioù kadour» (481 - 221 a-raok J.K.) a zo bet anvet dre ma veze kendalc'het gant ar brezelioù etre ar seizh stad a chome. Eno e tiwas meur a nevezadenn galvezel ha kevredel a bouez.

Ar stourmadennoù gladdalc'hel etre tiegezhioù brentin «an Nevez-Amzerioù hag an Diskar-Amzerioù» a droas e brezelioù etre arbennigourien terket gant armou kalvezlaet mui-ouzh-mui. Ar sabrenn, ar fustwareg, ar wareg-azlamm a voe ijinet d'ar mare-se; ha metalouriez an houarn iveau, a roas tro da genderc'haf ur bern armou ha binvioù. Gwir droadegiezioù, ha n'eo ket gwardoù hiniemmel hepken, a veze savet bremasti a-dousk ar gouerien. E-keit-se, burevourien a orin eus renkad al lenneion a gemeras staelioù amaezhiañ miret gwechall evit an noblañsou ha legadet dre hêrezh.

Rouantelez Chu a voe unan eus ar «Rouantelezioù kadour»-se. Savet e oa bet war diazad krenn ar Yang Tse. Adalek 704 e krogas

Impalaerezh Qin ha deroù an Impalaerezh Han Rouantelez Changsha

da ledanaat he zachenn etrezek an Henan. E 606 e lakaas domani rouantel kozh ar Zhoued en arvar. E 597 e oa unan eus he roued a vœ lakaet e penn ur c'hengevredad savet a-enep ar varbarec. Lonket e vœ darn eus Yue gant Chu e 334. D'ar mare-se e oa riez pennafi Sina ar c'hreizteiz, o ren war Hubei, kreizteiz Henan, Hunan hag Anhui. Engronnañ a rae un niver bras a bobladoù nann-sinaat ha diwanaf a reas eno ur sevenadur dibar.

Kregiñ e reas diskar Chu e 278, pa zistrugas Qin he c'hérbenn Ying lec'hiet e-kichen kêr Jiangling a-vremafi (Hubei). Mont a reas neuze ur boblad niverus da repuiñ d'ar c'hreizteiz d'ar Yangtse ha d'al lenn Dong Ting, e-tro Changsha, a anavezas neuze ur berzh trumm. An adsked a gaver er bezioù nevez furchet.

E 246 e tistroadas roued QIN tiernac'h kozh ar ZHOUED a rene abaoe an 11et kantved a-raok J.K.

Etre 230 ha 221 a-raok J.K. e stagjont a beb eil rouantelezhoù HAN, ZHAO, WEI, CHU, YAN ha QI ouzh o hini.

E 221 ez embannas Qin Shi Huangdi bezafi impalaer kentañ QIN. Ober a reas sevel ur palez en e gérbenn Xiangyang, nepell diouzh Xi'an (Shaanxi) a-vremafi, hag e vez dreistordinal e-lec'h ma voe kavadennet e 1974 ul lu a ouzhpenn 6000 soudard pri.

Pa varvas, e 210, e teuas ur prantad a rouestl, a savas diwarnafi an impalaerezh HAN e 202 a-raok J.K. Impalaer kentañ an tiernac'h HAN, Liu Bang, a oa ur c'houer eus CHU. Staliafi a reas e gérbenn e Chang'an, tostoc'h c'hoazh da gér Xi'an a-vremafi, ha kenderc'hel a reas sant politikerezh emledafi ar QINed, e-keit ma torre un toullad mat a lezennou didruez bet lakaet da dalvezout ganto. Reifi a reas dalc'hou, rouantelezhoù ha markizelezhoù d'gerentes ha d'e zalc'hidi. E-giz-se adalek 202 a-raok J.K. e savas rouantelez Changsha, savet diwar lodenn greizteiz rouantelez kozh CHU. He c'hérbenn a oa Linxiang, kêr Changsha a-vremafi. Klotafi a rae he harzoù dre-vras gant re rannbarzh Hunan a-vremafi. He roue kentañ a vœ pris Po, ginidik eus Jianxi an hanternoz. E-kichen pep roue e lakaas an impalaer Liu Bang un den dezhafi da Bennmaodiern. E Changsha e vœ fiziet ar stael-se e Li Cang, un den eus CHU, da lavarout eo eus ar vro.

Tri bez Mawangdui

E 193 e voe roet dezhafi markizelezh Dai gant an impalaer, hag he 700 annezez. Beziou ar markiz-se, e wreg hag e vab henafi zo ar re a voe kavadennet e Mawangdui ha furchet etre 1972 ha 1974 evit degas deomp an hendraezou prizius a zo kinniget dam anezho en diskouezadeg.

Abaoe kantvedou e sofijed e oa beziou kozh dindan krec'henn Mawangdui, div grugell war he lein, e bannlev Changsha. Hervez an hengoun e vezent deiziet dre-vras da varead ar Pemp Remziad (907 - 960 goude J.K.). Padal e oa beziou an 21 kantved kent J.K..

Klastet e voe al lec'h e 1956. Evelato e voe staget da doullañ eno un ti-louzaouiñ dindandouar e 1972, e-kerz an Dispac'h Sevenadur, hep goulen digant ar pennadurezhioù lec'hel. Gant un taol pigell e voe dieubet a-daoù-trumm ur strinkad aezhenn a entanas diouzhtu, metan moarvat diwar breinadur an danvez organel bac'het eno abaoe ouzhpenn 2000 bloaz. Evit lazhañ an tangwall e voe galvet kargidi ar vro, a c'halvas ar mirdi, ha kroget e voe gant ur furcherezh saveteifi.

Dizoloet e voe ar bez 1 e-doug ar furcherezh-se, a badas eus ar 16 a viz Genver betek an 28 a viz Ebrel 1972. Bez' e oa eus ar bez-se ur foz skouergornek c'hwezek metrad donder. Ur grapenn a ziskenne tre er gambr-gafiv ma oa bet lakaet un arched diavaez graet gant melloù stoc'hennouù siprez. En diabarzh e oa pevar arched kenempret e koad-katalpu lakennet. En hini bihanafi e voe kavet korf ur vaouez en he hanter-kant vloaz, miret dispar. Goloet e oa an arched diavaez gant c'hwec'h plezhenn vambouz warn-ugent ha gronnet penn-da-benn gant etre 40 hag 50 cm glaou keuneud, hag etre 1 m hag 1,3 m pri-gwenn (gian-tre). Moarvat eo a-drugarez d'an difuadur dispar-se ma oa bet miret an endalc'h en un doare ken estlammus.

Bez 1 Mawangdui

Bez 3, furchet e Miz du 1973, a oa frammet war an hevelep stumm, a gant 3 arched kenempret hepken enno korf-eskern un den en e dregont vloaz.

Ne chome ket kalz a aspadennou eus bez 2, kelc'hiek e stumm, a oa dindan an cil krugell. Preizhet e oa bet da vare Tang ha diac'hubet e voe en drast gant an hendraourien etre an 18 a viz Kerzu 1973 hag an 13 a viz Genver 1974. Kavet e voe teir siell a sikouras anavezout an hini marv: Li Cang, markiz Dai, Pennmaodierm roue Changsha, marvet e 186 a-raok J.K. Tu a voe neuze da zezren e oa e wreg, marvet war-dro 165, an hini a oa sebeliet e bez 1, hag o mab henaf, marvet e 168, an hini a oa sebeliet e bez 3.

E 1972, pa voe peurziac'hubet an dek metrad douar kailhotet, ar gwiskad pri-gwenn tev hag an 50 cm glaou-keuneud a c'holoe arched diavaez, e voe gouest an hendraourien da zibradañ ar mell goolo. Dizolociañ a reont neuze un ichou rannek etre pevar c'hombod skouergormek, ur sal archedoù en o c'hreiz. 1400 pezh bennak a oa staliet eno. Miret e oant en ur stad dreist.

Kombod an hanternoz, an hini brasañ, a oa bet annezet evit daskounafi ur pred, gant sonerezh ha gwin, lakaet d'an hini varv en he ranndi. Goloet e oa ar speurennoù gant sidan, al leur gant plezhenoù, an hini varv a oa aroueziet gant ur sac, gromet ma oa gant he zraezoù tiad: kofignonoù, skramm, doug-brec'h, goubanner, reizhouù-emwiskaf, losk-frond, kleuzeur. War ur bladenn dirazi e oa kinniget meuzioù e listri-lak. Evit klokaat an arrest e oa bet lakaet iveau diskargañ hag evañ gwin, delwennoùigoù sonerien, korollerezed, kanerien, mitizhien ha plac'hed a-heul.

Kombod ar c'hornog a oa un dastum a binvidigezhioù: panerou bambouz leun a voued, louzeier, dilhad, danvez, tolzennoù-pri o trevezifi sour ha klavioù sonerezh.

Kombod ar reter a vode listri ha boued dreist-holl. 80% eus al listri lak a oa ennañ, ur c'hlav sonerezh ha 312 fichenn bambouz gant renabl an arrebeuri-kañv skrivet warno.

E kombod ar c'hreizteize oa strollet 50% eus al listri pri, paneradoù boued all, delwennoùigoù mitizhien ha drevezadurioù koad eus pladennou bi maen-jad.

Banniel ar bez 1

Er c'hereiz e veze gwelet un arched lakennet du. En arched e oa tri all kenempret. Korf an hini varv gwenn hag anterin eston c'hoazh, a oa sparlet e meur a wiskad dilihad. Soubet e oa e 80 litrad eus ul livenn arruz, an elfennou anezhi o tont evit an darn vrasañ diouzh breinadur ar c'horf-marv, hep ar ginabrenn (sulfidenn vevargant) a oa bet implijet da livafi ar sidan.

En desped d'e binvidigezh, ne oa jadenn ebet er bez hag ar pezh metal nemetañ a oa ur melezour arem.

Ar banniel sidan-se, 2,05 m uhel, livet e stumm un «T», ledet kompez war golo an arched diwezhaf, eo ar c'hoshaf liavdur war sidan anavezet. Kinklet eo gant liavduriou renket war tri live evit skeudenniñ beaj an ene eus ar bed isdouarel, da ved ar re vev, ha betek an nefiv. Skeudenniñ a ra ar banniel-se trabelediezhañ sinaat ar mare.

- E traof ar banniel, ar bed isdouarel. Impalaerezh an anaonekreiz an douar, e don ar bedou islonkel ma teu lod eus eneoù ar varkizez.
- E kreiz, bed ar re vev; bed an «dek mil den», hini an dud.
- War c'horre, ar riblennad a-zremm a zerc'heil an Nefiv, Baradoz an divarvelion ma'z aio an eneoù eterel e diwezh o emsav.

Daou zoare eneoù a oa ardaolet d'an dud gant an nefavourien: an eneoù eterel pe eneoù hun, hag an eneoù skiantennek pe eneoù po.

Tost awalc'h e vefe a re gentañ oush an ene kristen. An eil, ar re skiantennek eo ar pennaeennou bevafañ a ziogel arc'hwel klok Mab-Den. Hervez an hengounioù taoour e veze tri hun ha seizh po gant pep hini. Dont a rae an eneoù eterel hun eus an nefiv, reiff a raent buhez d'an den pa veze ganet ha distreffi a raent da spered divarvel (Shen) goude ar marv. Dont a rae an eneoù skiantennek po eus an douar ha distreffi a raent d'an douar goude ar marv. Anavezout a raent darvoudou a-wezhiou war o hent ha treffi a raent e speredou kantreer gui, a ranke bezafi sioulaet da vat gant ar Sinaiz.

Ar bed isdouarel «An eien melen»

An Ifern, ar bed mouest, domani ar Ying a oa annezet gant loened euzhus hag a zaskoune nerzhioù bondougoù Mab-Den. Ret e oa d'an ene en em zieubif diouzh e c'holo-korf evit sevel betek ar rannvedoù uhelaiñ.

Daou euzhvil-mor oc'h en em blioniñ. Un naer o fifival etre al lostoù. Pevar fevarzroadeg kornek a-gempouez war lost ar pesked. En he sav war ar pesked-se, ur ramz o harpafi ur gensavenn ma oa dalc'het ur banvez-kafiv. Diwar al live kentafi-se eus hent an ene etrezek an nefiv e teu ur santad a nerzh loenal, a c'hallooud evel diaz ur savadur a zougfe an Nefiv hag an Douar.

Bed ar re vev

Ar banvez-kafiv: ur vaouez, gwisket e gwenn, liv ar c'hañv, o ren ul lid gant c'hwec'h maouez all azezet en-dro d'un aoter e-lec'h m'emañ ar profoù. Seizh emaint, e-giz sezih ene skiantennek (po) an hini varv. Kemer a reont perzh en aberzh a erbedo d'o speredoù kantren hag o lakaio da bignat d'an nefiv. War-c'horre an aoter, ur jadenn dregermus a dres ur volz e stumm ur fals-skouer. A bep eil tu ur gaouenn hag ur vaot, arouezioù an divarvelez. E-lein an tammoù-mañ, ul lagadenn jad o siellañ un nor pe o sikour ar c'hehentiñ etre ar re vev hag ar re varv. Sklaer eo ez eus anv eus an hendoù, gant al laboused pennoù tud dezho kludet war daou zeverad nefivel, arouezioù ar remziadou kent.

En em stardañ a ra an daou aerouant war ar c'hostezioù ha dont a reont d'en em skoulmañ dre ar ruilhenn jad. Ar bladenn-se eo skoulm gordian an nefiv ma kengej ar brec'hioù, gweat gant ar Ying hag ar Yang, o taolenñi red ar c'hwenzhioù a ampleg treuzfurmadiou an «dek mil boud». En emañ alfa hag omega buhez an den e-kreiz ar reizhiad bedouriezhez sinaat.

Reiñ a ra al lankad-mañ ur santad dishefivel a skafivder: an ene diac'habet eus e c'holo kigel a bign un derez en e emsav etrezek an nefiv.

A-us d'ar bladenn bennañ: an talgen douar a-zremm. An trede ha diwezhaf lankad an hini eo evit an ene a-raok mont tre en Nefiv; an arrest a skeudenn an hini varv, kran ha cheuc'h, inkazet en ur c'hrez hir evit ur veaj hir. A-drefiv dezhi, teir maouez liñseliet anezho skeudenn he zeir ene eterel (hun), teir neuz anezhi he-unan.

En a-raok, daou gannad a ginnig dezhi engalv an tonkad, azgalv an eneoù hun d'an Nefiv. Reiñ a ra an arrest-se ur santad a sioulder, a habasket; prest eo ene an hini varv da vont tre en Nefiv.

Bed an Divarvelion

Ene an hini varv, an eneoù eterel o treuzifi ar skoilhoù diwezhaf o stankaf an tremen. Goude tremen etre daou benn an aerouant -ar mab-se d'an Nefiv - ez eo degemeret an eneoù gant un askell-groc'h, arouez an eñrusted, o tougen un dogenn warni div waz troet war-zu un tridant o tiskouez digor ar rouantelezh, an nor strizh merket gant daou feniks arouezioù an avel, graet gant daou biler a-blom e daou dreust e-lec'h m'emañ azezet daou ward an dorioù.

Bed ar gwenvidigezhioù kinniget d'an eneoù a zo annezet gant erezvent, unkorneged. Speredou shen o c'hronnifur c'hloc'h hag un dever-frond en o dafis-tro. Er rann uhelaiñ ur spered o prederiañ, e meurded en un naer punet warni he-unan, arouez ar beurbadelezh, gronnet gant pemp garan: loen karetañ an Divarvelion daouour end-eun a veve ouzhpenn mil bloaz. Bez' emañ etre an enebouù unvanet en diwezh: an heol, gant e arouez ar vran, hag al loar o c'hronnañ en he c'hresk an touseg o skeudennif treuzfurmadiou an ene.

Pa oamp bihan ez aemp eus an douar betek an nefiv o c'hoari troadig-kamm. Gant banniel ar varkizez hon eus heuliet un hennenn deskoni pinvidik kenaf, oc'h aroueziañ an trabeledoniezh hag ar gosmogonezh sinaat a awen daouour.

Markizez Dai

Sebeliet e oa bet markizez Dai gant he zraezoù tiad hag ur bern profou ha pourveziou evit sikour hec'h ene po en e annez isdouarel. Miret estiamus m'eo bet an holl arrebeuri-se hag o endalc'h, kollidik peurliesañ, e c'hellomp kaout ur c'heal resis dispar eus buhez pemdez ur vaouez eus an noblañs e bro-Sina ar c'hreizteiz e-kerz hanterenn gentañ an 2 l kantved a-raok H.S.

E kombod hanternoz he bez, ez eo bet adskeudenner endro unan eus he fredou dre ur gwir leurenni. Taolennet eo feal kinkladur he ranndi, e vogeroù goloet gant sidan, e blezhenn vroenn war al leur, e skramm, e zoug-brec'h hag e c'houbenner leun a c'heot frondus. Gouzout a reomp pep tra diwar-benn he gwiskamantoù a-drugarez d'ar bern saeoù, meudeganoù ha kofiganonou lakaet en he bez. Delwennoùigoù koad, livet pe wisket e sidan, a zaskoun ar c'hoskor en-dro dezhi: gourmevel, mitizhien, plac'hed, sonerien, korollenien ha kanerien. He reizhōù-emginklaf a oa renket brav ha miret e skrinou lakenn: kribou, melezourioù, bechennoù bourell sidan, poultrennoù ha livadurioù. Gouzout a reomp e touge-hi blev nevez, graet gant blev unan bennak all, peogwir eo dishefivel rummad gwad he blev (rummad B) diouzh hini he c'horf (rummad A) !

Arz an daol

E-touesk an traou sebeliet gant ar varkizez, ez eo an niverusafi ar re o teuliafi arz an daol hag a-bell. 71% eus ar fichennoù renabl a zo gouestlet d'ar boued ha d'al listri. Ar pred aozet war bladenn kombod an hanternoz a ziskouez penaos e veze staliet an daol. Ouzhpenn-se, an holl listri ha binvioù arveret d'ar mare-se evit mirout, aozafi pe servij ar boued a zo er bez. Ar re briziusafi a zo e koad lakennet, daoust d'ar pri, kinklet pe get, bezafi stank ha fonnus iveau.

Jarloù bras siellet a oa leun a win, kig, pesked, frouezh, edoù hag hiliennoù aozet diwar un toaz fav soll. Ar fichennoù renabl a ro deomp iveau an doareoù-keginafi evit fardañ ar meuzioù gwellaf gant ar varkizez. Ar re-mañ a oa gengoù, da lavarout eo braouedou pe gant kig, pe gant legumaj hepken, pe gant kig, edoù ha legumaj mesket. Ar pesked a veze poazhet dre aezhenn-dour, hiliet pe servijet kriz troc'h et felpennouù moan. Unnek paner a oakig evned regezet enno. Kig-bevin, gedon, moc'h ha ki a veze rostet ouzh beroùdigou, gwisket gant pri ha krazet, pilliget, holenet, disec'hет, hiliet, miñset ha debret kriz, h.a. E-touesk ar madigoù e veze frouezh, kouignoù mell pe riz c'hwezhvataet gant mel pe doaz jujub.

An holl evajoù alkoolek a veze graet diwar edoù ha frondet gant pebr pe louzeier goude goifi. Un diforc'h e veze graet etre ar «gwinouù», jiu, goet gant goell, hag ar «frooù», li, lao, kenderc'hет goude eginafi hogen hep sikour ur c'hoell.

An dielloù mezekniezh e Mawangdui

Bez 3, hini mab markiz Dai, en deus roet un toullad skridoù, en o zoesk testennoù mezekniezh rannet war daou c'hangt fichenn goad pe vambouz ha pemp darn sidan, an hini vrashañ o vuzuliafi 4,5 m hirder war 0,25 m sav.

Div eus an testennoù-se a bleustr war unnek treug gwazhied, liammet moarvat ouzh «hedredennou» an nadozouriez klasel. Hogen ne vez meneget na poentoù na nadozioù. Diskouez a ra neuze klofañ gwelloc'h gant ur vezekniezh eus ar gwazhied gorre da ziwadaf i pe da danezaf, kentoc'h eget gant arloañ nadozioù moan pe tanezerioù e poentoù resis.

Ul levrig 300 rekipe a zo bet anvet a-c'houdevezh «Kemennadennoù evit 52 gleñved». Eeun eo an araezadoù: arloadoù lec'hel, kibellad, mogedennadur, glec'hiadur en alkool a-raok euvriñ pe arloañ, pedenn. An aozannoù a oa plant, mein hag aozadoù loened a zo bet arveret diwezhatoc'h gant ar vezekniezh e Sina, hogen ives «pluennoù yer gwenn» pe «vouilhenn ar pufis» ! Lod a zo bet kavet er bez 1, evel ar jinjebr, an eupatoriom hag an azared. Ar c'hemenadennoù a zo kentoc'h evit tagadennou diwar-c'horre pe surjancel.

E lec'h all e vez meneget an diwadaf, an erdeb-mezeg, ar vrazested, kleñvedoù ar magadeloù hag «Arz ar gambr-gousket». Kavet e vez ives rekipeoù hirhoal, kemennadennoù ha berzoù liesseurt, tres ar bedouriez warno, un daou-ugent bennak a emstummoù ha fiñivoù embleustrañ. Hogen meneg ebet eus «Damkaniezh ar Pemp

Ar gwiadoù kavet e Changsha

Elfenn», diaez hengounel an nadozouriez, nag eus an divbenna-helegezh ying-yang. An teskad-se, an hini koshañ anavezet e bro-Sina, a glot neuze gant ur maread kent da beur-aozidigezh kelen-naturel mezekniezh klasel Sina.

D'ar mare ma oa bet kavadennet endalc'h beziou 1 ha 3 Mawangdui e 1972-1973 e ouied c'hoazh en un doare resis awalc'h e oa aroget-estlamm arzoù ha kalvezderiou ar gwiadiñ e Sina an henamzer: ur gouriz sidan eus an trede milved a-raok J.K. a oa bet dizouaret e Zhejiang, sidanennou marellet ha brodet eus mare Han a oa bet kavet e Mongolia, h.a. E Changsha, e-doug furcherezh beziou mare ar Rouantelezhioù kadour (481-221 a-raok J.K.), e 1957, e oa bet kavet kalz a wiadou, en o zousesk taftas kinklet gant kenglotadur harnezioù liesseurt kinniget amañ. Padal, ne oa netra eno da gefiveriañ gant gwir defizioù gwiadel Mawangdui.

Ar gwiadoù gwellañ-miret er bez 1 a oa bet lakaet e c'hweç'h paner bambouz plezhet: div a oa kinklerezhioù a bep seurt enno, unnek gwiskamant doublet gant sidan golc'hedet en o zousesk. Div all e oa c'hweç'h rollad sidan ha daou-ugent enno, dezhio ul ledander everket dre lezenn, a oa un dister bihanoc'h eget 50 cm. Ar re all e oa ives enno flotantennou, lostennou, meudeganoù, chaosoniou, un doubier ha seierigoù frond. An hini varv a oa warni un ugant gwiskamant sidan bennak, an eil war-c'horre egile, deuet betek ennomp en ur stad fall-tre, ha sezennet e linad-gweüüs hervez al lidadur kafiv. Liammet e oa an hollad gant sezennou sidan. Gwiadoù sidan all a ginkle diavaez an arched bihanañ ha speurennoù kombod hanternoz ar bez. Ar souezhusaf eus ar gwiadoù-se zo gazennou skafiv-dreist: ur sae 128 cm hirder ha 190 cm gourhedad na bouez nemet 48 g ! Ar re briziusaf eo ar broderezhioù, savet holl gant krafoù-chadenn. Lod eus ar c'hinkladurioù a zo bet ledet gant ar moul-livañ, pe gaeraet gant tresou domlivet.

Ar sidan

I stor ar sidan a sell, diouzh un tu, ouzh ar sidan, danvez gwiadel, hag e aozerez, ha diouzh an tu all ouzh ar preñv-sidan hag ar magerez anezhafi. An daou istor-se a gengej hag a ziskej hervez ar mareoù. Broioù ar c'horogh, da skouer, a brizie an danvez hag an neud sidan hep anavezout e orin bevoniel. Gant ar ger «sidan» e-unan e vez anvet ar wienn borc'h et gant ar skantaskelleg *Bombyx mori* ! Ha gant ar ger «preñv-sidan» e vez anvet biskouenn ar *Bombyx*. Bez ez eus amprevaned-sidan all a genderc'h sidan disteroc'h, gounezet dre gribinafi ha n'eo ket dre zibunañ.

E gounezerez ar sidan emañ :

- gounezerez ar gwez-mouar :

Kempennet e vez ar gwez evit reïfi ar gwellañ costad delioù da voueta ar preñv-sidan.

- magerez pe ziorroadur ar preñv-sidan :

Gant aked e vez bouetaet ar rakviled gant ar sederiouer betek 15 gwezher bemdez gant delioù gwez-mouar troc'h et munut. Diwall a ra iveau da reïfi a-walc'h a ichoù d'ar preñved pa greskont, hag o lakaat a ra war un harpell (strud, kantennerezh) e-lec'h ma vez savet o gronennou gant ar preñved. En diwezh e rank didoueziañ ar gronennou tonket d'ar gouennafi hag ar re tonket d'an nezaf siyan. Evit ar re-mafi eo ret dezañ mougañ gant gwrez (70°) ar bouppenn e-barzh ar c'hroneñna na ve ket tu dibunafi mar be toulet.

- an neud sidan :

Un neudenn didroc'h eo, graet gant div vreunenn wi (ar sidan)

Allak

gronnet gant un asez gom: ar sun-sidan. Borc'het e vez a-gevret ar gwi hag ar sun-sidan gant ar preñiv en e wagrennoù sidan.

Evit an dibunaf i vez soubet ar gronenoù en dour berv a-benn boukaat ar sun-sidan ha kregiñ en neudenn. O vezaf m'eo re vunut an neudenn-se e vez ret dibunaf meur a c'hronenn a-gevret evit kaout un neudenn start a-walc'h. Neudenn dibunet ur c'hronenn zo etre 700 ha 1500 metrad hed dezhi.

Al lak eo sev ur wezenn dibourc'hidik etre c'hwec'h ha dek metrad uhelder. Ne gresk ar wezenn-se nemet war meneziou ar Reter-pellañ, war hanter-zinaou hag e pemp kant metrad uhelder, war zouaroù druz hag heoliet mat. Ar ouenn anavezet e Sina ar c'hereizteiz abaoe Nevez-varevezh ar maen eo ar *Rhus verniciflua* pe Vernicifera.

Eostet e vez etre Mezheven hag Here diwar gwez ouzhPenn tri bloaz a vez graet ur skej a-led ouzh o c'hef. Tevaat ha duaat a ra ar sev arwenn a ziver diouzh ar skejou pa zeu en aer. Ret eo e silat hag aezhennifi un tammig an dour anezhañ dindan an heol.

Arloet e vez al lak digemmesk, pe kemmesket gant coul, a wiskadoù tanav-tanav gant ur wispon. Etre 65 ha 70% urushiol (C22 H36 O2), difenol pistrius-kenañ a zev daouarn al lakennourienn, ha nebeutoc'h eget 1% eus un engoell eus kevrennad an oksidazoù, al lakaz, a ra dezhi kaletaat dre oksidafi en un aergelc'h tomm ha gleborek-tre.

Ur wezh kaletet e ra ar gwiskad lak ur goc'henn displuius, divreinus, kalet ha skedus, a vez anvet lakenn. Ret eo lezel pep gwiskad da sec'hif e-pad tri devezh hag arloet e vez un ugent bennak alies. Kemeret e vez meur a viz neuze evit kaout ur pezh lakennet brav: ul lakenn.

Kalvezderiouù al lakennañ

Tu zo da lakennaf ar c'hood, ar metal, ar c'hroc'h-an, ar gwiad hag ar mezell. An darn vrasañ eus lakennoù Mawangdui o deus ur galonenn goad. Ar pezh a zoug ar gwiskadoù lak zo bet pe kizellet en un tamm, pe stummet gant un nebeud tammoù juntet dre c'haran ha steudenn, pe turgnet, pe aozet o krommafi dre glec'hiañ ha tommaf war-un-dro ur follenn goad tanav.

Gant kalvezder al lakennaf sec'h ne vez kemeret da galonenn nemet ur wiadenn ganab pe sidan lakaet dibad war ur pimpatrom koad pe bri ma kemer ar stumm anezhañ e-pad ma vez arloet ar gwiskadoù lakenn. Dilamet e vez goude-se al lakenn sec'h diwar e varc'h berrbad ha lakennet tu all ar wiadenn.

Treuzwelus eo al lak dre natur. Meur a wiskad lakaet an eil war gorre egile gant ar wispon a ra ur goc'henn liv ar goularz. Tu zo da reïñ liv dezhañ dre lakaat enlivadoù maen bruzunet munut ennañ: e Mawangdui neuze e oa bet fardet al liv ruz-tane gant kinabrenn (sulfidenn vevargant). Enlivadoù zo n'int ket kembezus gant al lak: re an tresoù gwer, ruz-roz pe wenn Mawangdui zo bet kemmesket gant un eoul-plant, eoul-paulownia moarvat, ha n'eo ket gant lakenn, a-raok bezañ arveret war un dan lakennet.

Etre daou wiskad lak e c'heller lakaat ur follenn aour pe arc'hant, enskantaf olifant pe danvezioù all. Goude-se e vez rimet tamm pe damm ar gwiskadoù uhelafit evit lakaat an arloadur pe an enskantadur war wel.

Urc'hinkladur flafichet munut gant an nadoz a c'hell bezañ kaeraet gant poulti liv pe aour.

Bez 3

Mawangdui

Furchedenn ar bez 1 he doa diskleriet bezañ ha digor ar bez 3, goloet ma oa e lodenn greizteiz an hevelep krugell. Kroget e oa al "labourioù evit e ziac 'hubifi e miz Du 1973. Kalz en doa gouzañfvet gant an dour-sil. Eus an den marv ne chome nemet arc'horf-eskern.

An arrebeuri, a oa skrivet ar renabl anezho war 410 fîchenn bambouz ha 7 taolenng koad, e oa ouzhpenn 1000 pezh anezho. Paneròù bambouz, delwennoùigoù koad, danvezioù-bezañ, dilhad hag ouzhpenn 300 lakenn a oa heñvel ouzh re ar bez 1, hogen diouzh skeudenn ur paotr yaouank. Ha dreist-holl 3 c'hartenn a dalvoudegezh kadoniezel ha daou livadur bras war sidan o tiskouez, evit unan ul lu, evit egile kezeg sterniet ouzh kirri, hag a ziskulie mat personelezh an den marv. Ur fîchenn goad a roe e anv, Li Xi, ha deiziad e varv, 168 a-raok J.K.

En ur voest lakennet e oa un hollad dreist a destennoù skrivet war goad, bambouz ha sidan, ha skouerioù kentañ anavezet eus kartennouriez Sina. Ar bandennoù-sidan o tougen an domskridoù, skrivet war bannou a-sonn, a rae pep hini 24 cm pe 48 cm hirder, ar pezh a glot gant an daou hed arveret evit ar fîchennnoù-koad. An testennoù a denn d'arvezekniezh, an divinouriez, ar steredoniezh, an ardremmnaouerezh o talvezout evit ar c'hezeg, sorbiennou istorel, skridoù prederouriez hag un domskrid skeudennaouet o reñi erdeboù diwar anadennoù aergelc'h.

Dizoloadenn al levr aoueg-se zo da gefiveriañ gant dizoloadenn domskridoù ar Mor Marv da vroioù ar C'hornog.

An Haned goude

E penn kentañ hon oadvezh ha betek war-dro 220 goude J.K., e rene ar peoc'h hag ar binvidigezh e pep penn eus kevandir Eurazia: Pax Romana an impalaerez roman diouzh un tu ha Pax Sinica an impalaerez Han diouzh an tu all.

E Sina, e voe roet ul lusk bras d'an armerzh gant ur marevezh ken hir a beoc'h war un tiriad ken ledan, liammet ouzh gwelladenn kalvezderioù al labour douar. Hogen e-keit all e tiorreas un anaez kevredigezhel rak an darn vrasañ eus an douaroù gounit a oa etre daouarn un nebeud tiegezhioù bras. Emsavadegoù ar gouerien hag emsavioù mesiazel, a-gevret gant droukziouganou (drastou natur_), a sikouras ar skraper Wang Wang, eus tiegezh an impalaerez, da bignat war an tron er bloavez 9 goude J.K. Klask a reas diazezer tiernac'h berrbad ar Xined-se adaozafi ar glad ha terrifi ar sklavelezh. Kerkent ha 25 goude J.K. avat e voe adkemeret ar galloud gant an Haned gant skoazzell ar berc'henned-glad meur. Anvet e vez an cil tiernac'h Han-se (23 - 220 goude J.K.) an Haned goude pe Haned ar Reter rak kas a rejont o c'hérbenn eus Chang'an (Xi'an), e Shaanxi a-vremañ, da Luoyang en Henan.

Kreskifi a reas kalz poblañs rannbarzhioù ar c'hireiz hag ar c'hireiz teiz; pastell Changsha, da skouer, a dremenñas eus 325 825 a dud e bloavez 2 hon oadvezh da 1 054 372 e 140. Doare-bevañ ar tiegezhioù pinvidik-se, a gase o amzer etre lez an impalaer hag o

Ar jad priziusoc'h eget an aour

domanioù bras, a vez gwelet en o bezioù: arrestoù livet pe gizellet war zaroù maen a ziskouez o remzad tud a lez, ha lunelloù ha kizelladurioù loened dofiv a bep seurt a gloka an arrebeuri-kañv hiviziken. Testenioù talvoudus int ken eus kalvezderioù gounezerezh ar mare-hont ken eus an adeiladiñ sinaat e danvezioù kollidik, aet da get hiziv an deiz.

“Piedra de la ijada”, da lavarout eo «maen an tor», setu an anv roet gant ar Spagniz er 16et kantved d’ar maen gwer ma kizelle henvroïdi Kreizamerika o oberennou arz. Ne voe ket pell an Europiz oc’h hevelebifi ar «jad»-se gant «yu»-où zo hag a veze kizellet er Reter Pellaf: gant ar Sinaiz e vez anvet «yu» kement maen kalet a zo, zoken ar c’houarz ruz-roz.

Evidomp-ni e talvez ar ger jad evit daou maen dishefivel, netra boutin etrezo nemet o c’hrefivder, o c’haletec brasoc’h eget hini an dir, o liv etre louet hag arc’hlas, hag o orin e metamorferez an ubelwask: ar jadeitoù hag an nefritoù.

A-viskoazh eo bet priziet ar jad e Sina muioc’h eget an aour pe an arc’hant. Da nevez-varevezh ar maen o doa lod eus ar binvioù-jad an hevelep stumm ha binvioù boutin aozet gant danvezioù all na ken rouez, na ken kreñv, na ken diaes da labourat. Ne c’hellent bezafi nemet e piaou rummadoù uhelañ ur gevredigezh urzhazet strizh. Bez’ e oa iverz c’hoazh pladennoù *bi* hag ispilhennoù *huang* a dalvez e d’al lidoù.

Dous da flourañ, livioù brav, mein tregernus: respont a ra ar jad d’an holl skiantenoù. Haelded ha Trebaderez: o vezafi m’eo diaes da labourat e oa deuet da vezafi arouez an diwarvelez.

Tamm ha tamm e teu da vezafi sklaeroc’h e roll-kañv d’ar jad, ha da vare rouantelez Chou e sikour ar pezhiou lakaet er bezioù da vont e darempred gant spered an hini marv. Se eo atav moarvat roll an ispilhenn *heng* hag ar bladenn *pi* skeudennaouet war bannieloù Mawangdui.

Kredifi a raed e veze miret ar c'horf diouzh ar breinadur gant ar jad, ar pezh a zispleg arc'hwel al «liñselioù-jad», gwir houarnwiskou gwriet gant neudennoù aour kavet e bezioù Han Mancheng pe Kanton.

Evit Konfusius e oa ar jad arouez ar 5 vertuz. Evit an Daoourion e veze tizhet an divarvelez ar lonkañ poulit-jad.

E Sina ez eus hengounioù prizius hag a zo lod eus hêrezh boutin an denelezh, hag iveau ur skiant-prenet istorel ne vez kavet e bro all ebet er bed.

Dianaout roll bedel Sina gwechall, he darempredoù gant Kreiz-Azia, Iran, Indez, broioù an Islam hag Azia ar Gevred, mone-donea ar marc'hadourezhioù, ar c'halvezderioù hag ar relijionoù a zo bet dizehan dre gevandir Eurazia, eo ankounac'hant ne veze ket bet eus an amzerioù arnevez en Europa anez kement-all.

Hervez J. GERNET

Taolen

An taotie	5
Kalvezderioù ar vetalouriez	7
Rizhouriez ar c'hleier	9
Rouantelez Chu e grez Zhoued ar reter 770 - 221 a-raok J.K.	11
Impalaerez Qin ha deroù an Impalaerez Han	
Rouantelez Changsha	13
Tri bez Mawangdui	15
Bez 1 Mawangdui	17
Banniel ar bez 1	19
Markizez Dai	23
Arz an daol	25
An dielloù mezekniezh e Mawangdui	27
Ar gwiadoù kavet e Changsha	29
Ar sidan	31
Al lak	33
Kalvezderioù al lakennañ	35
Bez 3 Mawangdui	37
An Haned goude	39
Ar jad priziusoc'h eget an aour	41

KREIZENN SEVENADUREL MANATI DAOULAZ 98 25 84 39
CENTRE CULTUREL ABBAYE DAOULAS 98 25 84 39